

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SINTAKTIK ELEMENTLARNI O‘QITISH

Boxodirova Muxlisa Xoljigitovna

ANNOTATSIYA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sintaktik elementlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish uchun tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot ishini bajarishda pedagogikaning quyidagi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi: muammoga doir pedagogik va metodik adabiyotlarni qiyosiy tahlil etish; kuzatuv, sotsiometrik metodlar (anketa, suhbat, so‘rovnoma); tajriba-sinov ishlari o‘tkazish; natijalarni matematik-statistik tahlil etish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sintaktik elementlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish uchun tavsiyalar.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta‘lim, sintaktik elementlar, bosh bo‘laklar, ikkinchi darajali bo‘laklar, ega, metod, dars, ta‘limiy o‘yinlar, ta‘limiy vositalar.*

Boshlang‘ich sinflarda sintaksis yuzasidan beriladigan bilimlar amaliy o‘rganiladiga va nazariy o‘rganiladigan turlarga bo‘linadi. Sintaksis bilimlarni nazariy o‘rganish savod o‘rgatish davridayoq boshlanadi. Hamda to‘rtinchi sinfdan ham davom etadi. Boshlang‘ich sinflarda “gap”, “Darak gap”, “His-hayajon gap”, “Sodda gap”, “Qo‘shma gap”, “Gap bo‘laklari”, “Gapning uyushiq bo‘laklari”, “Undalma” mavzulari nazariy o‘tiladi. Bu mavzular yuzasidan turli xil mashqlar o‘rgatiladi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarining muhim vazifalaridan biri fikrni ifodalashda gapdan ongli foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish hisoblanadi.

Morfologiya va leksika, fonetika va orfografiya sintaksis asosida o‘zlashtirilgani uchun tilni o‘rganishda gap ustida ishlash markaziy o‘rin egallaydi. Gap nutqning asosiy birligi bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, olmosh, fe‘l, ularning muhim kategoriyalarining tilimizdagi rolini gap asosida bilib oladilar. O‘quvchilar ona

tili leksikasi ham gap negizida egallaydilar. Soʻzning leksik maʼnosi va uning qoʻllanish xususiyatlari soʻz birikmasi yoki gapda maʼlum boʻladi. Soʻz gapda bir maʼnoli boʻladi. (gapdan tashqari bir necha maʼno anglatishi mumkin)

Metodist olimi T. G. Ramzayeva boshlangʻich sinflarda gap ustida ishlashni yetarli ravishda beshta yoʻnalishga boʻladi.

1. Gap haqidagigrammatik tushunchalarni shakllantirish (til birligi boʻlgan gapning muhim belgilarini oʻrgatish).
2. Gap strukturasi oʻrgatish (soʻz birikmasida soʻzlarning bogʻlanishi ustida ishlash, gapning Grammatik asosini, bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarining xususiyatlari, yopiq va yigʻiq gaplar ustida ishlash).
3. Oʻquvchilarning nutqida gapning maqsadga va ohangga koʻra turlaridan foydalanish koʻnikmasini shakllantirish.
4. Gapda soʻzlarni aniq qoʻllash koʻnikmasini oʻstirish.
5. Yozma nutqda gapni toʻgʻri tuzib yozish, (uni bosh harf bilan boshlash, tinish belgilarini qoʻyish) koʻnikmasini shakllantirish.

“Gap” mavzusi barcha sinflarda oʻrganiladi. Gapning belgilari haqidagi bilimlar chuqurlashtirib boriladi. Oʻquvchilar fikr ifodalovchi nutq birligi- gap haqidagi elementar tasavvurdan gapning bosh va ikkinchi darajali boʻlaklari, gapda soʻzlarning bogʻlanishi, gapning uyushiq boʻlaklarini oʻrganishga oʻtadilar.

Gapning bosh boʻlaklarini kuzatish bilan oʻquvchilar oʻz fikrlarini aniq ifodalashga oʻrganadilar, ularda nutqdan gapni ajratish koʻnikmasi shakllanadi. Gapni oʻrganish meʼyoriga qarab uning tarkibiy qismlari, xususan soʻz birikmasi haqidagi tasavvur aniqlanadi.

Boshlangʻich sinflarda oʻrganiladigan sintaktik material kam boʻlsa ham butun oʻquv yili davomida boshqa mavzularga singdirilgan holda gap ustida ishlab boriladi.

Dasturga koʻra 1-sinfda oʻquvchilarga gap haqida elementar tushunchalar beriladi. Gap tugallangan fikrni bildirishi, gap soʻzlardan tashkil topishi, gapning oxiriga maʼlum tinish belgilari qoʻyilishi haqida amaliy maʼlumotlar beriladi.

2-sinfda esa o'quvchilar gap haqida nazariy tushunchalar oladilar. Ular gapdan kim yoki nima haqida aytilganini va u haqda nima deyilganini bildirgan so'zni ajratishga o'rganadilar. Aslida gapning Grammatik asosi ustida ishlash mana shundan boshlanadi va bu bosh bo'laklarni o'rganishga muqaddima bo'ladi.

3-sinf gap ustida ishlash yangi bosqichdir. O'quvchilar gapni amaliy o'rganishdan tushuncha sifatida o'rganishga o'tadi. Ular gapning muhim belgilarini bilib oladilar. Bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning ta'rifi, ega va kesim terminlari kiritiladi.

Bu sinfda gapda so'zlarning bog'lanishiga katta e'tibor beriladi. O'quvchilar gapning asosi (ega va kesim) ni ajratadilar. Ikkinchi darajali bo'laklarni farqlaydilar va gapdagi ikki so'z (hokim va tobe so'z) ni, so'zlarning Grammatik jihatdan, ya'ni qo'shimchalar orqali bog'lanishini bilib oladilar.

4-sinfda uyushiq bo'laklarni o'rganish bilan gap bo'laklari haqidagi tasavvurni kengaytiradi.

O'quvchilarda gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasini shakllantirish muhim sintaktik va nutqiy ko'nikmalar qatoriga kiradi. So'z birikmasi gap qismi sifatida ajratiladi va boshlang'ich sinflarni uning muhim belgilari idrok qilinadi. "So'z birikmasi" atamasi darsliklarga kiritilmagan.

O'quvchilarda gapda so'zlarning bog'lanishini aniqlash ko'nikmasini shakllantirish muhim sintaktik va nutqiy ko'nikmalar qatoriga kiradi. So'z birikmasi gapning bir bo'lagi sifatida ajratiladi. Boshlang'ich sinflarda so'z birikmasining muhim belgilari idrok qilinadi. Boshlang'ich sinflarda "So'z birikmasi" atamasi darsliklarga kiritilmagan. Yuqori sinf 8-sinf darsligida bu tushuncha termin sifatida ishlatiladi. Ammo kichik yoshdagi o'quvchilar so'z birikmasining quyidagi muhim belgilarini bilib olishlari zarur hisoblanadi.

1. So'z birikmasi mazmun va Grammatik tomondan bog'langan ikki so'z. Masalan, Muhammadjon bugun maktabga ukasi bilan keldi. Gapda uchta so'z birikmasi bor: 1) bugun keldi 2) maktabga keldi 3) ukasi bilan keldi

2. So'z birikmasida bir so'z hokim bo'ladi, ikkinchi so'z tobe bo'ladi. Hokim so'zdan tobe so'zga so'roq beriladi. Tobe so'z shu so'roqqa javob bo'lgan

soʻzdir. Masalan, (qanday) chiroyli qizlar (qayerga) toʻgarakka keldilar. Ega va kesim soʻz birikmasi boʻla olmaydi. Ega va kesim shaxs va sonda moslashib gapni shakllantiradi. Hamda ega va kesim gapning asosini tashkil qiladi.

Gap tarkibida soʻz birikmasini aniqlash uzoq bajariladigain mashqlar davomida shakllantirib boriladi. Buning uchun oʻquvchilar soʻz birikmasida bir soʻz boshqa soʻzga tobeligini tushunishga qaratilgan mashqlar ustida koʻproq ishlashlari lozim hisoblanadi.

Shunday qilib, oʻquvchilarda gap boʻlaklari haqidagi tasavvurni oʻstirish gapni oʻzlashtirishda yetakchi hisoblanadi. Birinchidan, boshlangʻich sinf oʻquvchilari gap boʻlaklarini ikkita katta guruhga (bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarga) boʻlinishini oʻzlashtiradilar. Bu sinflarda ikkinchi darajali boʻlaklar turlarga ajratilmaydi. Gapni oʻzlashtirish uchun bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarning mohiyati ochiladi: bosh boʻlaklar gapning Grammatik asosini tashkil qiladi, fikr, asosan gapning Grammatik asosi orqali ifodalanadi; ikkinchi darajali boʻlaklar esa bosh boʻlaklarning aniqlovchilik va toʻldiruvchilik vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oripov K., Obidova M. Ifodali oʻqish. T., «Oʻqituvchi», 1982- yil.
2. Abdullaeva Q. Raxmonbekova S. 2-sinfda. Oʻqish darslari. (Oʻqituvchi kitobi.) Toshkent. Oʻqituvchi, 2004-yil.
3. Abdullaeva Q. va boshqalar. Oʻqish kitobi. 2-sinf Toshkent. Oʻzbekiston, 2003-yil.
4. Gʻafforova T., Shodmonov E., Eshturdieva G. «Alifbe»-(«Savod»); «Ona tili», T., «Oʻqituvchi», 1999- yil.
5. Gʻafforova T. Gʻulomova X. 1-sinfda oʻqish dasrlari (Oʻqituvchi kitobi.) Toshkent. Sharq. 2003 -yil.
6. Shojalilov A. va boshqalar.«Oʻqish kitobi»,«Oʻqituvchi», 2004-yil.
7. Q. Abdullayeva. Birinchi sinfda nutq oʻstirish. - T : 1980.